

LIETUVOS TSR AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ MOKSLO DARBAI
FILOSOFIJA, VIII, 1968KAI KURIE METODOLOGINIAI ŽENKLŲ IR JŲ SISTEMŲ
INTERPRETAVIMO KLAUSIMAI

K. STOSKUS

Vos pirmuosius žingsnius žengiančiai semiotikai jos pradininkai jau teikė didelę metodologinę reikšmę. Kaip naują „logiką ir kritiką“¹ ją numatė Dž. Lokas ir tyrė Č. S. Pirsas, kaip „mokslą apie mokslą ir mokslo instrumentą“² ją pagrindė Č. V. Morisas.

Tačiau semiotikos pradininkų pragmatistinių ir pozityvistinių filosofinių pozicijų ribotumas, iš vienos pusės, ir nauji moksliniai duomenys — iš antros, reikalauja kritiško požiūrio į senuosius metodologinius principus.

Kol kas negausioje ženklų teorijos problemos liečiančioje marksistinėje filosofinėje literatūroje³ daugiausia diskutuojama semiotikos reikšmės pažinimo teorijai, objektas ir vieta kitų mokslų tarpe. Semiotinė metodologija mažai liečiama ir logikų bei lingvistų darbuose, nes čia į semiotiką žiūrima arba kaip į labai formalizuotą deduktyvinę teoriją⁴, arba tik kaip į ženklų sistemų struktūrinio aprašymo metodą⁵.

Atsižvelgdami į tai, manome, kad semiotinės metodologijos klausimų analizė gali būti verta dėmesio. Šiame straipsnyje ir pabandysime panagrinėti kai kuriuos metodologinius ženklų ir jų sistemų interpretavimo klausimus.

Reikšmės problema

Ženkilai ir jų sistemos neturi imanentinio vertingumo be ekstrasemiotinės paskirties, kuri realizuojama jų atliekamomis funkcijomis. Kadangi funkcijos, kurias ženklai gali atlikti, visų pirma priklauso nuo tų reikšmių, kurias ženklai nurodo, santykį tarp ženklo ir interpretatoriaus galima traktuoti kaip reikšmių suteikimą, suprantamą gana plačia prasme: kaip ženklų aiškinimą, komentavimą, jų specifinį panaudojimą. Panaudoti siunčiamą ženklą — tas pat, kas parodyti, ką jis adresatui reiškia. Bet čia ir iškyla reikšmės problema, kurios neįmanoma išspręsti be tei-

¹ Дж. Локк, Избранные философские произведения, М., 1960, стр. 695.

² Ch. W. Morris, Foundations of the Theory of Signs, Chicago, 1938, p. 2.

³ Iš stambesnių darbų galima nurodyti: G. Klaus, Semiotik und Erkenntnistheorie, Berlin, 1963; A. Шафф, Введение в семантику, М., 1963; Л. А. Абрамян, Гносеологические проблемы теории знаков, Ереван, 1965; Л. О. Резников, Гносеологические вопросы семиотики, Изд. ЛГУ, 1964.

⁴ А. А. Зиновьев, Об основах абстрактной теории знаков. — Ки.: «Проблемы структурной лингвистики», М., 1963.

⁵ Toks požiūris lingvistikoje yra dominuojantis. Žr., pvz.: Симпозиум по структурному изучению знаковых систем, М., 1962; Структурно-типологические исследования, М., 1962.

singos semiotinės metodologijos; o ji reikalauja atsižvelgti į visus tris semiotinio tyrimo aspektus — sintaktinį, semantinį ir pragmatinį.

Iš esmės tokio reikalavimo nepaisymu paaiškinamos trejopos koncepcijos, sutinkamos įvairiose ženklų reikšmę liečiančiose teorijose. Priklausomai nuo to, kaip jos traktuoja reikšmės santykius su išraiška, jas galima pavadinti pragmatistinėmis, semantistinėmis arba sintaktistinėmis.

Pragmatistine vadinsime tą koncepciją, kuri ženklų reikšmėmis laiko vien subjekto reakcijas, kylančias ženklų suvokimo metu. Tokios subjektyvistinės koncepcijos, hipertrofuodamos pragmatinę ženklų pusę, iš esmės likviduoja juos pačius kaip ženklus.

Su panašaus pobūdžio koncepcijomis dažniausiai susiduriama meno teorijoje ir estetikoje. Pavyzdžiui, paskutiniu metu vis labiau populiarėjanti „informacinės estetikos“ (Informationsästhetik) kryptis nuosekliai atmets semantinę meno pusę, pranašaudama kibernetinių mašinų konstruojamą ateities meną. Jos kūrėjas M. Benzė tvirtina, kad nors mechanškai sudaryti tekstai neperteikia jokio turinio, tačiau kai ženklų eilėje susidaro atsitiktinės „Senono aproksimacijos“, t. y. atsitiktiniai tvarkingi centrai (Ordnungskerne) ir prasminių struktūrų kontūrai, tada skaitytojo fantazija gali papildomai įprojektuoti reikšmes. Pastarojo teiginio, be abejo, negalima ginčyti; jei tokios mašinų sudarytos konstrukcijos, „tekstai“ turi prasmę, tai jos priklauso tik nuo skaitytojo fantazijos. Kitas klausimas, kiek šitas išvadas galima pritaikyti meno kūriniais suvokti ir koku būdu jas galima susieti su kūrinių semantika.

Benzė teigia, kad estetinės realybės esmę sudaro „materiali statistinė inovacija“⁶, kad estetiški ženklai statistiškai išsidėsto „nenormuoto netikėtumo“ kryptimi. Tai reiškia, kad menininkas turi ieškoti kuo didesnio estetinio atnaujinimo, o tai pasiekti esą galima tik jungiant ženklus pačiu netikėčiausiu būdu. Meninis tekstas neperduodas jokios reikšmės, o pateiktąs vien „realizaciją“, sintaktinį pavyzdį⁷. Benzės teorija nukreipta prieš komunikacinę meno funkciją, kaip prieš „negatyviai estetinį dydį“⁸, nes komunikacija apribojanti atsitiktinumą sferą. Jei tvarka ir taisyklės įveiktų entropiją, menas žūtų dėl civilizacijos ir kultūros pertekliaus.

M. Benzės mechaninį tekstą išoriškai būtų galima gretinti su formalizuota ženklų sistema, nes abu jie (mechaninis tekstas ir formalizuota sistema) yra neinterpretuotos sistemos, bet gnoseologiniu požiūriu tas gretinimas neturi racionalaus pamato. Bet kuri formalizuota sistema — simbolinės logikos išskaičiavimai ar matematinės formulės ir lygčių sistemos — iš principo skiriasi nuo atsitiktinių Senono aproksimacijų, kaip skiriasi atsitiktinis raidžių „a“ ir „š“ suartėjimas pažertame ant stalo spausdinimo šrifto nuo čia parašyto žodžio „aš“. Kad galėčiau interpretuoti atsitiktinę aproksimaciją kaip ženklą, pirmiau jį turėčiau išskirti iš kitų šrifto konsteliacijų, kurios nesudaro jokio žodžio, ir nustatyti jo komunikacinę paskirtį. Bet jeigu aš žinau, kad tas suartėjimas yra atsitiktinis, tai tuo pačiu žinau, kad jis nekomunikabilus: jis man teturi tokią pat vertę, kaip ir bet kokia kita konsteliacija. Jeigu aš aiškiai žinau, kad tas objektas turi reikšmę tik tiek, kiek pats ją suteikiau, tai ne mažiau aiškiai suprantu, kad tas objektas semantinės reikšmės neturi⁹. Tuo tarpu kai, suvokdamas

⁶ Cit. Günther K. Lehmann, Zu einigen informationstheoretischen Aspekten in der Ästhetik. — „Deutsche Zeitschrift für Philosophie“. Nr. 10/11, 1965, S. 1229.

⁷ Cit. ten pat, p. 1230.

⁸ Ten pat.

⁹ Būdinga šiuo požiūriu yra R. Fišerio (R. Fischer, Das optische Formgefühl. 1837) ir T. Lipso (Theodor Lipps, Aesthetik, Hamburg—Leipzig, 1903) sukurta ir XX a. pradžioje labai išpopuliarėjusi (J. Folkelt, K. Groso, V. Bažo, V. Li darbuose) įsijautimo (Einfühlung, вчувствование, одухотворение) teorija. Lipso koncepcijos esmę išreiškia teiginys, kad „estetinis pasigėrėjimas yra objektyvizuotas savipasisigėrėjimas“, tai

ženklą, įžvelgiu jame adresanto ketinimą bendrauti (intention de collaborer,— Beisanso terminologija ¹⁰), tai nemanau, kad tas ketinimas yra mano fantazijos vaisius.

Jeigu pragmatistinės koncepcijos ignoruoja semantinę ženklų reikšmės pusę ir hipertrofuoja pragmatinę, tai semantistinės koncepcijos, atvirkščiai, absoliutizuoja semantinę reikšmės pusę ir tiek izoliuoja ją nuo pragmatikos, kad ji pavirsta kažkokia savarankiška substancija.

Tokia tendencija pastebima E. Huserlio reikšmės teorijoje. „Loginiuose tyrinėjimuose“ Huserlis reikšmę apibūdina kaip visuotinį, idealų objektą, į kurį nukreipiama sąmonė su intencionalinių aktų pagalba. Tas objektas nepriklausas nuo pergyvenimų individualioje sąmonėje ir nuo psichologinių suvokimo ypatybių, nes pergyvenimai atsitiktiniai, o reikšmė esanti tai, kas lieka pastovu. Kintantis suvokimas reikšmės nenurodo. Suvokimas esąs reikšmę apibrėžiantis, bet ne reikšmę turintis aktas ¹¹. Todėl „suvokimas, kuris duoda objektą, ir pasakymas (die Aussage), kuriuo jis (objektas.— K. S.) su sprendimo pagalba (...) mąstomas ir išreiškiamas, gali būti visiškai atskirti (...)“ ¹². Tokia reikšmė (arba idealus objektas), anot O. Kiulpės, priklauso ne sąmonei ir ne materialiam pasauliui, o kažkokio trečio „pasaulio savyje“ sferai ¹³. Tiek E. Huserlis, tiek O. Kiulpė metafiziškai atriboja individualias, nepastovias reikšmes nuo „reikšmių savyje“ ir jas priešpastato. Idealizuota ir nuo komunikacinio proceso atplėšta semantinė reikšmė net prieš fenomenologų norą darosi mistiška ir atsiduria šalia Platono idėjų.

Su semantikos hipertrofija galima susidurti ir kai kuriose lingvistikos teorijose, absoliutizuojančiose bendras žodynines reikšmes ir izoliuojančiose jas nuo kalbinių kontekstų ir situacijų, kuriose vyksta kalbos aktai ¹⁴.

Visoms tokioms reikšmės aiškinimo koncepcijoms, kurios vienokiu ar kitokiu būdu izoliuoja semantiką nuo pragmatikos, paprastai būdinga savotiška semantinės reikšmės fetišizacija, objektyvizmas (arba pragmatikos semantizavimas).

Trečios grupės teorijoms — jas pavadiname sintaktistinėmis — būdinga sintaktinių reikšmių hipertrofija, tiksliau, toks jų suliejimas su semantinėmis reikšmėmis, kai atmetama bet kokia galimybė turinį, išreikštą viena ženklų sistema, perduoti kita; šiuo atveju pasirinkti ženklų sistemą — reiškia pasirinkti tikrovės objektus. „Jeigu kas nori kalbėti savo kalba apie naują objektų rūšį, jis turi įvesti naujų kalbos būdų sistemą, pajungtą naujoms taisyklėms.“ ¹⁵ Antra vertus, „priimti daiktų pasaulį reiškia tik priimti apibrėžtą kalbos formą, kitais žodžiais tariant, priimti sakinių sudarymo ir patikrinimo, priėmimo arba jų atmetimo taisykles“ ¹⁶. Jeigu objektyvistinėms reikšmės koncepcijoms ženklų struktūra yra tik išorinis reikšmių apvalkalas, kurį galima pakeisti bet koku kitu „drabužiu“, tai

gerėjimasis jutiminiame daikte susvetimėjusiu savimi. Anot Lipso, kiek aš formas įprasminu, tiek jos gražios. „Jų grožis — tai mano idealiai laisvas ir pilnas gyvenimas jose“ (Theodor Lipps, Aesthetik, H.—L., 1903, S. 247). Nesunku pastebėti, kad Lipso gamtos reiškių įprasminimui, įsijautimui nėra labai tolimas reikšmių įproktavimas į atsitiktines Senono aproksimacijas.

¹⁰ Zr. T. Civjano recenziją apie Beisanso (E. Buyssens) ir Muneno (G. Mounin) knygas („Les langages et le discours“, „Les systèmes de communication non-linguistique et leur place dans la vie du XX-e siècle“) leidinyje «Структурно-типологические исследования», М., 1962.

¹¹ E. Husserl, Logische Untersuchungen, Bd. II, T. 2, Halle, 1922. S. 17—20.

¹² Ten pat, p. 21.

¹³ O. Külpe, Vorlesungen über Logik, Leipzig, 1923.

¹⁴ Zr., pvz., П. С. Попов, Значение слова и понятие. «Вопросы языкознания», № 6, 1956.

¹⁵ Рудольф Карнал, Значение и необходимость, М., 1959, стр. 300.

¹⁶ Ten pat, p. 302.

sintaktistinės koncepcijos, dažnai teisingai kritikuodamos jų metafiziką, prieina kitą kraštutinumą, apribodamos reikšmę imanentiniu ženklų sistemos apibrėžtumu.

Tokį požiūrį išreiškia lingvistinė Sepiro-Vorfo hipotezė, kuri savo ištakomis susisieja su L. Vitgenšteino, H. Reichenbacho neopozityvistine tradicija. Tapusio vadovėliniu L. Vitgenšteino teiginio „Mano kalbos ribos reiškia mano pasaulio ribas“¹⁷ konsekvencijas nesunku matyti E. Sepiro pažiūrose į kalbą. „Pasaulis,— sako E. Sepiras,— kuriame gyvena visuomeniniai dariniai, kalbantieji įvairiomis kalbomis, pasireiškia kaip įvairūs pasauliai, o ne kaip vienas ir tas pats pasaulis su skirtingomis etiketėmis“¹⁸. Kalba esanti uždara ir produktyvi simbolių sistema, kuri savo formalia struktūra apibrėžianti žmonių patyrimą. Ta prasme ji primenanti matematinę sistemą, kuri tik savo pradinėse aksiomose fiksuoja patyrimą, bet ilgainiui pavirsta nepriklausoma sąvokų sistema, apsprendžiančia patyrimą. Todėl reikšmės „ne tiek atskleidžiamos patyrimu, kiek suteikiamos jam dėl tos tironiškos valdžios, kurią kalbinė forma turi mūsų orientacijai pasaulyje“¹⁹.

B. Vorfas pagrindžia vadinamąjį lingvistinio reliatyvumo principą, kuriuo tvirtinama, kad „vienodi fiziniai reiškiniai leidžia sukurti vienodą visatos paveikslą tik su vienodų arba bent jau suderinamų kalbinių sistemų pagalba“²⁰. Tas pasaulio vaizdas, kurį mums duoda vartojama kalbinė sistema, esąs mums primestas, nes mes turį pasirinkti tą, o ne kitą kalbą; kiek pasirenkame, „pasirašome“ po kalbos diktuojama „medžiagos sistematizacija ir klasifikacija“, tiek ir galime ta kalba pasinaudoti.

Sintaktinė reikšmė čia tiek hipertrofuoama, jog ji ne tik ima diktuoti žmogui savo valią, bet ir užgožia nuo jo tokį pasaulį, koks jis yra iš tikrųjų. Sutapatinant semantinę reikšmę su sintaktine ir operuojant pastarąją kaip vienintele semiotinę reikšmę, kitokių išvadų padaryti ir negalima. Sintaktinės reikšmės atspindi vidinę ženklų sistemos organizaciją. Jos negali būti perkeltos į kitą ženklų sistemą, neprarasdamos tų specifinių ypatybių, kurias turi pirmojoje sistemoje. Tačiau sintaktinės reikšmės yra tarnybinės. Tai, kad mes pasirenkame trikampio etaloną daiktų figūroms modeliuoti, nereiškia, kad pasaulis mums tampa tik trikampių kombinacija. Mes pakeičiame ženklų sistemas, jei paaiškėja, kad naudojamų sistemų nepakanka reikalingiems objektams aprašyti. „Pakludami“ ženklų sistemos „tironijai“, mes pasiekiamė ekstrasemiotinius tikslus: aprašome reiškinius, atvaizduojame juos, išreiškiame psichinės būsenas ir pan.

Su sintaktikos hipertrofija susiduriame ir kai kurių „grynojo“ meno teoretikų darbuose. Sakysime, K. Belas mano, kad tik tie žmonės, kurie, stebėdami paveikslą, domisi „išimtinai linijomis ir spalva, jų ryšiais, kiekybė ir kokybė“, sugeba „patirti grynas estetines emocijas“, daug gilesnes ir kilnesnes, negu tos, kurios susijusios su gyvenimo reikšmingumu ir buitinėmis asociacijomis. Paaiškinti, kas sudaro tą „grynojo“ meno „milžinišką nuosavą vertingumą“ be santykio su semantine reikšme nėra lengva. Dėl to tenka į teoriją įtraukti „paslaptingo būtinumo dėsnius“²¹, kurie savo ruožtu, negaudami eksplikacijos, darosi mistiški.

¹⁷ Л. Витгенштейн, Логико-философский трактат, М., 1958, стр. 80.

¹⁸ Cit. В. Звегинцев, Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа.— «Новое в лингвистике», вып. I, М., 1960, стр. 117.

¹⁹ В. Звегинцев, Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа.— «Новое в лингвистике», вып. I, М., 1960, стр. 117.

²⁰ Бенджамен Л. Уорф, Наука и языкознание.— «Новое в лингвистике», вып. I, стр. 175.

²¹ Клайв Белл, Значимая форма.— «Современная книга по эстетике», М., 1957, стр. 357. Analogiškas mintis XIX a. viduryje skelbė E. Hanslikas savo muzikinės, estetikos „revizijoje“ (Žr. Э. Ганслик, О музыкально-прекрасном, М., 1895).

Visos imanentinės reikšmės koncepcijos, aiškindamos ženklų sistemų specifiką, prieina „neišverčiamumą“. Jų naudojama įrodymo logika maždaug tokia. Jeigu pripažįstama ženklų sistemos specifiką, tai tas pripažinimas liečia tiek išraišką, tiek prasmę, turinį. Tačiau jeigu tą patį turinį galima išreikšti keliomis sistemomis, vadinasi, nė viena iš tų sistemų iš esmės nieko specifiško neturi. Trečio kelio nėra: arba specifiką ir imanentinę reikšmę (tuo atveju ji turi apibrėžtą paskirtį), arba ženklų sistemos yra tik išorinis apvalkalas, kurį galima neribotai kaitalioti, nepaliečiant turinio.

Tačiau bendroji informacijos teorija duoda ir trečią kelią, kuris ne tik neatmeta ženklų sistemų sintaktinių reikšmių specifikos, bet ir numato perėjimus nuo vienos sistemos į kitą, nors ir su tam tikrais informacijos nuostoliais (žr. šio straipsnio skyrių „Interpretacijos formos (tipai) ir ženklų sistemos struktūra“).

Apžvelgdami pragmatistines, semantistines ir sintaktistines reikšmės koncepcijas, bandėme parodyti prieštaravimus, su kuriais tos koncepcijos susiduria, o kartu postulavome mintį, jog tuos prieštaravimus galima išspręsti, vadovaujantis naujais mokslo duomenimis praturtintais semiotinės metodologijos principais. Bandymams nustatyti kai kuriuos iš tokių metodologinių principų ir skiriame likusią darbo dalį.

Reikšmė ir ženklas

Kadangi semiotika nagrinėja bendriausias ženklų ir jų sistemų savybes, ji tik labai abstrakčiai apibūdina reikšmę ir nustato tos reikšmės santykius su išraiška. Daugelis filosofų ir logikų į ženklo struktūrą reikšmės neįtraukia. Ženklo ir reikšmę jie traktuoja kaip dvi lygiavertės substancijas.

Kitaip šią problemą bandė spręsti struktūrinės lingvistikos pradininkas F. de Sosiuras, ženklų laikydamas akustinio vaizdo ir sąvokos arba ženklinančiojo ir ženklinamojo kombinaciją²². F. de Sosiuro tradiciją pratęsė L. Veisgerberis²³ ir L. Jeltslevas²⁴. Pastarajam ženklo problema tėra ženklo funkcijos problema. Ženklo funkcija suprantama kaip išraiškos ir turinio solidarumas (tarpusavio priklausomybės procese). Vadinasi, turinys yra viena iš dviejų ženklo funkcijoje dalyvaujančių substancijų, kurios kaip funktyvai esą tik galiniai funkcijų taškai²⁵.

Kai kurie logikai ir filosofai reikšmę laiko santykių: F. Andersonas — „tarp dviejų asocijuotų idėjų, kurių viena, be abejo, įdomesnė už kitą“²⁶; L. Abramjanas — tarp ženklo ir žymimo objekto (ar sąvokos)²⁷; V. Malcevas — tarp to, kas materialu, ir to, kas idealu²⁸.

Toks požiūris į reikšmę, atrodo, ginčytinas. Santykis tarp ženklo ir nurodomo objekto (sąvokos) gali būti vienodas, o reikšmės gali visiškai skirtis. Santykis mažiausiai rūpi ženklo vartotojui (siuntėjui ir priėmėjui).

²² Ф. де Соссюр, Курс общей лингвистики, М., 1933, гл. «Природа языкового знака», § 1.

²³ L. Weisgerber, Muttersprache und Geistesbildung, Göttingen, 1929.

²⁴ Л.у Ельмслев, Прологомены к теории языка.— «Новое в лингвистике», вып. 1, М., 1960.

²⁵ Ten pat, p. 306.

²⁶ F. Anderson, On the nature of meaning.— „Journal of Philosophy“, 1933, p. 212.

²⁷ Л. А. Абрамьян, Гносеологические проблемы теории знаков, разд. «Лингвистическое значение»; То paties autoriaus str. «Значение как категория семиотики». — «Вопросы философии», № 1, 1965, стр. 59—66.

²⁸ В. М. Мальцев, Материальность языка и проблема лексического значения. — «Вопросы философии», № 11, 1965, стр. 57—67.

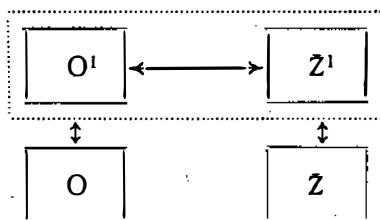
Tai gali dominti nebent lingvistą, semiotiką, psichologą. Vartotojui rūpi pats objektas, reiškiny, kurį nurodo ženklas.

Galima sugalvoti šimtus ženklų tam pačiam objektui pažymėti — visi jie turės tą pačią reikšmę. O tuo tarpu objekto pakeitimas leidžia kalbėti apie naują reikšmę. Kokia gi reikšmės prigimtis ir jos santykis su ženklu?

F. de Sosiuras tiek ženklinančiąją, tiek ir ženklinamąją substancijas laiko psichiniais elementais. Už tai jį kritikuoja V. Malcevas, teigdamas, kad kalba ne „idealinis reiškiny“, o savotiškas materialaus reiškinyo santykis su idealium, kur „abstraktūs daiktų vaizdai remiasi kalbos garsais“²⁹. Tačiau, atmetus F. de Sosiuro akustinio vaizdo ir sąvokos kompleksą, negalima paaiškinti ir to savotiško materialybės santykio su idealyste. Ženklas kaip materialus daiktas negali su kitu objektu tiesiogiai sudaryti ženklinimo santykio, jei jie abu neatspindimi žmogaus psichikoje. Apie ženklinimo santykį galima kalbėti tik tuo atveju, jei materialaus daikto vaizdas asocijuojamas su sąvoka, idealyste, kito daikto vaizdu. Sosiuro asociatyvinis kompleksas yra būtina bet kurio ženklinimo santykio sąlyga. Kitas klausimas, ar Sosiuras pakankamai pagrindžia to komplekso santykį su materialia ženklo forma, nes šitokio komplekso nurodymas ženklo prigimties pilnai dar nepaaiškina. Tas „savotiškas“ materialaus ir idealaus reiškinyo santykis, apie kurį kalba V. Malcevas, yra grandinė „ženklas—ženklų vaizdas — sąvoka (ar bet kuri kita psichinė konstrukcija)“, bet ne materialaus ženklo—sąvokos kompleksas (tokio ryšio psichologiškai pateisinti neįmanoma): ženklas atspindimas, o atspindys asocijuojamas.

Žinoma, praktiškai ženklo psichinio vaizdo galima nepaisyti: užtenka nurodyti materialią komunikacinę priemonę su jos stereotipine reikšme, tuo pačiu pripažįstant, kad ženklinimo požiūriu nėra principinio skirtumo tarp materialaus ženklo ir jo atspindžio. Bet kai praktiškai atsiradusi tiesioginio ryšio iliuzija perkeliama į teoriją kaip akivaizdi tiesa, ji negali atsilaikyti prieš elementariausią kritiką.

Jeigu ženklą pažymėsime simboliu Z , jo psichinį atspindį — Z^1 , ženklinamą objektą — O , o jo atspindį O^1 , tai jų tarpusavio santykius galėsime atvaizduoti M. Reškės pateikta elementaria schema³⁰:

Kadangi ženklinimo požiūriu nėra principinio skirtumo tarp ženklo ir jo atspindžio,— komunikacijoje perduodamas vien materialus ženklas, vidinėje kalboje pasitenkinama ženklo vaizdu,— ženklinimo santykis pasireiškia čia Sosiuro komplekso $Z^1 \longleftrightarrow O^1$, grandinės $Z \rightarrow Z^1 \rightarrow O^1$, čia iliuzinių $Z \rightarrow O^1$ ir $Z \rightarrow O$ sąryšių forma.

Nepaisant tų kompleksų įvairumo, lemiantis vaidmuo visada atitenka jų krašutiniams elementams, kurių vienas atlieka ženklo, o kitas — reikšmės funkciją. Nors formaliai visų išvardytų kompleksų kraštutinių elementų tiesioginius santykius galima vadinti ženklinimo santykiais, tačiau faktiškai reikšmė ir ženklas funkcionuoja tik ten, kur susidaro sąlygiška

²⁹ Ten pat. p. 59.

³⁰ Manfred Reschke, Semiotik und marxistische Erkenntnistheorie.—„Deutsche Zeitschrift für Philosophie“, Nr. 1, 1965, S. 97.

asociacija tarp dviejų idealinių konstrukcijų ($Z^1 \longleftrightarrow O^1$). Ta asociacija atspindi sąlygišką ryšį tarp dviejų materialių objektų. Šia prasme reikia su-
tikti su V. Tiuchtinu, kuris ženklo ir reiškinių (arba paprasto signalo) skiriamuoju požymiu laiko „ženklą struktūros nepriklausomumą nuo žymimo objekto turinio“. Kadangi tarp objekto ir ženklo nėra priežastinio ryšio, tai vienus ženklus galima neribotai keisti kitais³¹.

Idealinės asociacijos modelio pakanka paaiškinti semantinei reikšmei, kurią suvokia ženklo siuntėjas ir ženklo priėmėjas, nors vienam tuos asociatyvinius ryšius gali sužadinti suvokiamas objektas (objekto vaizdas $\rightarrow$ sąvoka), o kitam — materialiai ženklo forma (atvirkščia grandinė: ženklas $\rightarrow$ ženklo vaizdas $\rightarrow$ asocijuojama sąvoka $\rightarrow$ objekto vaizdas). Bet jo aiškiai nepakanka ženkliui charakterizuoti. Komunikaciniu požiūriu ženklas privalo turėti materialią formą, kurios pagalba fiksuojami ir sužadinami idealiniai asociatyviniai kompleksai. Iš vienos pusės, ta forma [Z] yra fiziškai perduodama išreiškimo priemonė, o iš kitos, — ji nurodo, sužadina antrąją subjekto suformuoto asociatyvinio komplekso pusę [O¹]. Kadangi materialiai forma pirmiausia tam ir skiriama, kad sužadintų tą antrąją komplekso pusę, susidariusi garsų rinkinio ir vaizdo tiesioginio ryšio iliuzija imama laikyti materialaus ženklo ir idealios reikšmės kompleksu, kurio abu elementai skyriumi „neturi savyje nieko, kas savaime rodytų“ jų vienybę³².

Iš to, kas iki šiol pasakyta, matyti, kad reikšmė galima laikyti asociatyviniais ryšiais su ženklo vaizdu susietą sąvoką, objekto vaizdą ar kokią kitą psichinę konstrukciją materialaus ženklo arba ženklo vaizdo (pvz., vidinės kalbos atveju) atžvilgiu. Nuo to atžvilgio priklauso, kas asociatyviniame komplekse tampa ženklinančiu, nurodančiu elementu ir kas reikšmė. Jei ženklo vaizdo atžvilgį pakeičiame objekto vaizdo atžvilgiu, tada objekto vaizdas nurodo ženklo vaizdą.

Tačiau, kaip pastebėjome, reikšmės apibrėžimui nepakanka nurodyti vien tik vidinių asociatyvinių ryšių susidarymo ir jų sužadinimo ypatybes. Taip pat svarbios yra ir išorinės tokių asociacijų susidarymo bei valdymo prielaidos. Dar daugiau. Vidinės asociacijos ontogenetiškai įgauna ženklinimo ryšių pobūdį tik per išorinį objektų susiejimą, per tiesioginį materialaus ženklo ir objekto nurodymą, per tą „vaizdų apibrėžimą“, apie kurį kalba B. Raselas „Žmogiškajame pažinime“³³.

Išoriniai ryšiai, sąlygiškai nustatomi tarp materialaus ženklo ir objekto, interiorizuojami (išreiškiami psichinės asociacijos pavidalu) su komunikacinių aktų pagalba, todėl dabar tenka išsiaiškinti tų aktų įtaką reikšmių formavimosi procesui.

Semiotinė situacija ir komunikacija

Paprastai manoma, jog situaciją, kurioje vyksta ženklinimo procesas (semiozė), sudaro tokie pagrindiniai elementai: ženklas, ženklinamasis objektas ir interpretatoriai.

Jeigu ženklinimo procesui užtektų tų pagrindinių elementų, ženklais galėtume laikyti ir vadinamuosius ženklus-požymius, ženklus-simptomus,

³¹ В. С. Тютин, О природе образа, М., 1963, стр. 61—62. Taip pat žr. jo str. «К проблеме образа». — «Вопросы философии», № 6, 1959, стр. 144. Apie būtinumą skirti ženklą nuo signalo kalba ir A. Brudnas (А. А. Брудный, Знак и сигнал. — «Вопросы философии», № 4, 1961).

³² А. И. Смирницкий, Значение слова. — «Вопросы языкознания», № 2, 1955, стр. 87.

³³ Б. Рассел, Человеческое познание, М., 1957, гл. «Наглядное определение».

ženklus-indeksus. Priimdami tokį požiūrį, tuo pačiu pripažintume, kad ženklas gali funkcionuoti ir už komunikacijos proceso ribų, kad tarp komunikacijai sukurtų ženklų ir anksčiau minėtų kvaziženklų (požymių, simptomų, indeksų) nėra principinio skirtumo.

Norint išvengti painiavos, kuri kyla, natūralius reiškinius tapatinant su komunikacijai sukurtais ženklais, tenka tokį požiūrį kvestionuoti ir į semiotinę situaciją įtraukti subjektą-siuntėją³⁴. Šiuo atveju pasidaro nepakankamas toks ženklo nusakymas: „... Daiktas A gali funkcionuoti kaip ženklas ir turėti ženklo reikšmę... tik tuo atveju, jeigu jis pažymi objektą B kuriam nors objektui C“³⁵. Siuntėjo įvedimas reikalauja, kad daiktas A pažymėtų objektą B ne tik objektui C, bet ir objektui D, kartu nurodydamas objektą C arba D, kitaip sakant, kad ženklas funkcionuotų ne tik tarp objekto ir interpretatoriaus, bet ir tarp siuntėjo ir interpretatoriaus. Jei C yra ženklo siuntėjas, o D interpretatorius, tai A turi išreikšti B ir C interpretatoriui D; jei D siuntėjas, o C interpretatorius, tai A turi išreikšti B ir D interpretatoriui C. Pastaruoju atveju (kai interpretatorius yra objektas C) be semantinės reikšmės (B) ir reikšmės, nurodančios siuntėją (D), ženklas pažymi ir numatomą interpretatorių (C). Vadinasi, ženklas nurodo visus semiotinės situacijos narius, kuriuos tuo pačiu metu galima laikyti ir komunikacijos proceso funktoirais.

Kad galėtų vykti komunikacijos procesas, ženklas turi būti bendras (comsign.—Moriso terminologija) bent dviem komunikacijos dalyviams³⁶. Kad galėtų būti bendras, pirmiausia jis turi būti materialus.

Ženklo materialumas yra svarbiausia jo komunikabilumo sąlyga. Materialus ženklas nurodo bendrą reikšmę tik tokia prasme, kad ženklo suvokimo metu interpretatorius turi asocijuoti su jo vaizdiniu ne bet kurią, o iki tam tikro laipsnio apibrėžtą reikšmę, atitinkančią siuntėjo suteiktą reikšmę. Tuo tarpu ženklo siuntėjas tiek numato tą būtinai asocijuotiną reikšmę, kiek tikisi užmegzti komunikacinį ryšį. Nuo to, kiek adresato asocijuojamoji reikšmė yra ekvivalentiška siuntėjo teikiamai reikšmei, priklauso ir komunikacijos proceso buvimas. Jeigu interpretatorius dėl kurios nors priežasties (sakysime, jis nesupranta kalbos) neaktualizuoja nė dalies siuntėjo teikiamos reikšmės, komunikacija neįvyksta, nors ženklo forma ir suvokiama.

Siuntėjas numato reikšmės bendrumą, žinodamas, kad tam tikri ženklai interpretatoriaus anksčiau buvo arba bent galėjo būti susieti su tam tikromis psichinėmis konstrukcijomis. Apie bet kokių istoriškai susiformavusių ženklų vartojimą galima pasakyti tą patį, ką Č. Frizas pastebi apie kalbą: „Kalbinis kolektyvas susideda iš tokių individų, kurie atsako tapatinga ir numatoma reakcija į tapatingus kalbos garsų modelius. Kalbos funkcija realizuojama tik tiek, kiek galima numatyti požymius tos reakcijos, kurią reguliariai sukelia tie kalbos garsų modeliai“³⁷.

Jei ženklo reikšmė nustatoma susitarimo keliu, tai naujoje situacijoje ženklas nurodo tą sutartį, kurioje užfiksuotas reikšmės bendrumas. Paprastai bendra reikšmė naujam ženklui suteikiama su kitų, tokią reikšmę jau turinčių, ženklų pagalba.

³⁴ Keturi kalbinės komunikacijos veiksniai akcentuoja žymius lingvistas A. Gardineris (*A. Gardiner, The Theory of Speech and Language, Oxford, 1951, p. 28*).

³⁵ Л. А. Абрамян, Гносеологические проблемы теории знаков, стр. 55. Tokį teiginį apie triadinę ženklo prigimtį suformulavo ir pagrindė Č. S. Pirsas (*Collected Papers of Charles Sanders Peirce, Vol. I, Harvard University Press, 1931 § 346*).

³⁶ Savikommunikacijoje tokius du subjektus atstoja tas pats individas skirtingais momentais, skirtingose būsenose ir situacijose, ir dėl to procesas iš esmės nesikeičia.

³⁷ Ч. Фриз, Значение и лингвистический анализ.— «Новое в лингвистике», вып. II, М., 1962, стр. 111.

Sutartinių ženklų reikšmės yra griežtai apibrėžtos, todėl siuntėjo asocijuojama reikšmė pilnai sutampa su ta reikšme, kurią suvokia interpretatorius. Tuo tarpu dinaminių sistemų ženklų reikšmės (natūralios kalbos, meno ženklų, etiketo ir pan.) nėra taip griežtai apibrėžtos, kad subjekto-siuntėjo asociacijos visiškai sutaptų su interpretatoriaus suvokiama reikšme. Tas nesutapimas yra ir bendros reikšmės kitimo šaltinis. Tokį minimalų specifinį reikšmių skirtumą, aptinkamą individualiame ženklo vartojimo akte ir keičiantį bendrą reikšmę, galima laikyti savotišku kitimo kvantu. Kalboje individualius tokio tipo reikšmių elementus E. Kurilovičius priskiria antrajai nepagrindinių reikšmių grupei (pirmajai grupei pagal jo klasifikaciją priklauso reikšmės, atsiradusios dėl kalbos konteksto įtakos)³⁸, kurią sudaro konkrečioje situacijoje atsirandą vaizdiniai, pergyvenimai, atsitiktinės asociacijos ir pan. „Šiame lygyje,— pažymi J. Stepanovas,— reikšmė susilieja su individualios būties ir individualios psichologijos gelmėmis ir konkrečia, nepakartojama esamo momento situacija“³⁹. Bet kai tokie subjektyvūs momentai įgauna būtino ryšio su ženklu pobūdį ir atitrūksta nuo konkrečių situacijų, jie įeina į bendrą reikšmę.

Ženklo ir reikšmės bendrumas yra viena iš svarbiausių komunikacijos sąlygų, nors, kita vertus, komunikacijos procese kinta ir pati sąlyga. Tačiau, kad galėtų vykti komunikacijos procesas, nepakanka asocijuoti bendras ženklų reikšmes; būtina perduoti tam tikrus ženklų rinkinius, kombinacijas, sistemas, akumuliuojančias interpretatoriui nežinomą informaciją. Tą perdavimo procesą pavaizdavus schema $S \rightarrow \bar{Z} \rightarrow I$. (čia S — siuntėjas, $\bar{Z}$ — ženklai ir I — interpretatorius), nesunku bus pastebėti jos artumą K. Šenono pateiktai apibendrintai ryšių sistemai⁴⁰.

Informacijos perdavimas komunikacijos procese

Ryšių sistema funkcionuoja, jei siųstuvas ir imtuvas abipusiškai suderinti, t. y. jei siųstuvo kodavimo būdas pritaikytas imtuvo dekodavimo sistemai, o imtuvas pritaikytas siųstuvo signalams dešifruoti. Siųstuvo perduodamas pranešimas tiek atkuriamas imtuvo sistemoje, kiek visos komunikacinės sistemos grandys savo specifinėse struktūrose pajėgia išlaikyti pranešimo struktūrą.

Tą patį galima pasakyti ir apie natūralią žmonių komunikaciją, nors joje naudojami labai įvairūs kanalai. Konkretaus kanalo parametrų ribotumas čia lygiai taip pat, kaip ir techninėse ryšių sistemose, iškelia perkodavimo, nenutrūkstamų pranešimų diskretizavimo ir kvantavimo problemas.

Visos tos procedūros yra susijusios su tam tikrais informacijos nuostoliais.

Informacijos nuostoliai komunikacijos procese leistini, jeigu jie laikomi neesminiais. Ta pranešimo dalis, kuri netampa ryšių grandinės invariantu, neperduoda informacijos, nors ir įeina į pranešimo struktūrą. Jei kodavimo sistema (pavyzdžiui, grafinis kalbos, muzikos užrašymas) duoda tokius informacijos nuostolius (tembro, akcento, ritmo, tempo ir pan.), kurie siuntėjo nelaikomi neesminiais, nebūtiniais, jis turi perduoti papildomą pranešimą tuo pačiu kodu (aprašyti tembrą, akcentą, situaciją ir pan.) arba panaudoti papildomą kodavimo sistemą (žodinį tekstą

³⁸ E. Курилович, Очерки по лингвистике, М., 1962, стр. 241.

³⁹ Ю. С. Степанов, Основы языкознания, М., 1966, стр. 218—219.

⁴⁰ Зр. К. Шеннон, Связь при наличии шума.— «Теория информации и ее приложения», М., 1959, стр. 83.

partitūroje, paveikslo pavadinimą ir pan.) tokiai informacijai perduoti. Tokiu būdu perduodamą informaciją gali priimti bet kuris interpretatorius, žinantis atitinkamas dekodavimo sistemas.

Informacijos esmingumas ir neesmingumas, reikšmingumas ir nereikšmingumas priklauso nuo vartotojo poreikių. Sakysime, paprasčiausio organizmo išsilaikymas kintančioje aplinkoje yra susijęs su jo esminių struktūrų išsaugojimu „fiziologinėse ribose“. Tos ribos ir nulemia biologinius organizmo poreikius, kurie savo ruožtu reguliuoja jo santykius su aplinka, t. y. padeda palaikyti būtiną pusiausvyrą tarp kintančios aplinkos ir organizmo adaptacinių galimybių. Tai, kad organizmas pajėgia sėkmingai veikti tos pusiausvyros išsaugojimo⁴¹ kryptimi⁴², rodo, jog jo gaunamoji informacija teisingai atspindi padėtį ir yra visiškai pakankama reikalingam valdymui. Tokią informaciją, kuri nesusijusi su biologinių poreikių tenkinimu, organizmo atžvilgiu galima laikyti pertekline. Tai rodo ne tik atitinkamų jutimo organų išsivystymas⁴³, bet ir fiziologinis tų organų reguliavimas informacijos priėmimo metu⁴⁴.

Visiems susireguliuojančių fiziologinių, psichologinių ir socialinių sistemų lygiams yra būdingi tie patys bendriausi informacijos atrinkimo ypatumai; fiziologinės, psichologinės ir socialinės normos apsprendžia poreikius, ir tokių poreikių atžvilgiu atitinkamai diferencijuojama informacija, įvairiais kanalais patenkanti į susireguliuojančią sistemą⁴⁵.

Aprioriniai modeliai

Sugebėjimas išskirti, atrinkti, panaudoti reikalingą informaciją remiasi pasikartojančių dirgiklių suformuotais modeliais. Išvystydamas I. Pavlovo požiūrį į sąlyginį refleksą kaip „perspėjamąją“ funkciją, P. Anochinas tokio tipo modeliavimą vadina organizmo „paruošiamųjų pakeitimų formavimu būsimiems įvykiams“⁴⁶ (H. Velkeris panašaus tipo modelį apibūdina kaip „numatymo efektą“, K. Ceris — kaip „apriorinę informaciją“⁴⁷, N. Amosovas — kaip ateities numatymo programą⁴⁸). Jeigu išcrinio pasaulio įvykių-dirgiklių eilę laiko skalėje pažymėsime A, B, C, D, o organizmo reakcijas į šiuos dirgiklius ženklais a, b, c, d, tai dažnas tokios įvykių grandinės ir reakcijų kartojimasis suformuoja reakcijų gran-

⁴¹ V. Ros Ešbis tos pusiausvyros išsaugojimą plačiausia prasme vadina homeostatinio reguliavimu.

⁴² Organizmo veiklos kryptingumo, aktyvumo problemos filosofinis aspektas dėstomas N. Bernšteino darbuose (Пути и задачи физиологии активности.— «Вопросы философии», № 6, 1961; Новые линии развития в физиологии и их соотношение с кибернетикой.— «Вопросы философии», № 8, 1962; На путях к биологии активности.— «Вопросы философии», № 10, 1965).

⁴³ Atitinkamų organų išsivystymas rodo, kad, sakysime, tokia informacija, kurią gauna šikšnosparnis, nereikalinga, pavyzdžiui, kurmiui (ir atvirkščiai).

⁴⁴ Žr. H. Barlou išdėstytą „reguliuojamų praleidžiamųjų charakteristikų“ hipotezę (X. Барлоу, Возможные принципы преобразования сенсорных сообщений.— «Теория связи в сенсорных системах», М., 1964, стр. 69) ir P. Sniakino, L. Jesakovo „funkcinio mobilumo“ teoriją (П. Г. Снякин, Л. И. Есаков, Вопросы восприятия и явления физиологической «настройки» органов чувств.— «Вопросы философии», № 2, 1963, стр. 63).

⁴⁵ Bendras informacijos perdavimo ypatybės, būdingas visiems susireguliuojančių sistemų lygiams, eksperimentiškai pagrindžia Dž. Mileris (Дж. Миллер, Индивидуум как система, перерабатывающая информацию.— «Концепция информации и биологические системы», М., 1966).

⁴⁶ П. К. Анохин, Опережающее отражение действительности.— «Вопросы философии», № 7, 1962, стр. 107.

⁴⁷ К. Черри, О бинауральном восприятии звуков.— «Теория связи в сенсорных системах», М., 1964.

⁴⁸ Н. М. Амосов, Моделирование мышления и психики, Киев, 1965, стр. 215—217.

dinę a—b—c—d, kurią gali sužadinti vienas įvykis-dirgiklis A. Tuo atveju dirgiklio A sužadintos reakcijos gali pralenkti įvykius B, C, D.

Modelis b—c—d fiksuoja gautą informaciją, tačiau laukiamų įvykių B, C, D atžvilgiu ji yra išankstinė, apriorinė. Tokį reiškinį P. Anochinas vadina tikrovę „pralenkiančiu atspindėjimu“, kuris būdingas visoms gyvoms struktūroms nuo vienaląsčių organizmų iki žmogaus. Skirtumą tarp paprastų ir sudėtingų organizmų sudaranti tik nevienoda „net iš pavienių dirgiklių gaunamos informacijos apie išorinį pasaulį apimtis“⁴⁹.

Kadangi žmogaus psichinę veiklą sudaro sąmoningų ir nesąmoningų procesų visuma, tai ir informacijai atrinkti ir perdirbti naudojamieji aprioriniai modeliai yra dviejų tipų: sąmoningo numatymo, spėjimo, hipotezės, teorijos, veiklos plano tipo ir nesąmoningai reguliuojamo nusistatymo tipo. Pirmieji konstruojami ir naudojami sąmoninguose informacijos atrinkimo ir perdirbimo procesuose, antrieji — automatizuotuose už sąmonės ribų esančiuose procesuose. Tačiau abiejų tipų modeliai, išreiškia individo aktyvumą, kryptingą laukimo būseną, sudaro fiziologiniuose ir psichiniuose mechanizmuose akumuliuotos ir naujai priimanos informacijos sintezavimo pagrindą.

Fiziologinį tokių reiškinų aiškinimą 1922 metais dominantos teorijoje pateikė A. Uchtomskis. Dominanta — tai padidėjęs ir daugiau ar mažiau pastoviai išsilaikantis (inertiškas) kurio nors centrinės nervų sistemos centro dirglumas, kuris, specifinių dirgiklių suaktyvintas, ima slopinti kitus centrus ir tokiu būdu sąlygoja kryptingą individo psichinę būseną. Tokioje būsenoje individas ignoruoja visus išorinius reiškinis, išskyrus tuos, į kuriuos yra nukreipta dominanta. „Kiekvieną mūsų veiklos minutę milžiniškos gyvės ir nepakartojamos realybės sritys pralekia pro mus vien dėl to, kad mūsų dominantos nukreiptos į kitą pusę“⁵⁰. Kadangi sykį atsiradusios dominantos be pėdsako neišnyksta, jos gali akumuliuoti žmogaus patyrimą. „Sena dominanta atnaujinama arba tam, kad, gavus naujų duomenų, būtų išsiverčiama su senu patyrimu, arba tam, kad pagal naujus duomenis būtų perintegruotas senas patyrimas“⁵¹.

Nors fiziologiniai duomenys, kuriais buvo galima naudotis mūsų amžiaus pradžioje, buvo riboti, A. Uchtomskis dominantos teorijoje gana įžvalgiai aprašė visas svarbiausias išankstinių modelių ypatybes: kryptingumą, inertiškumą, sugebėjimą numatyti faktus, filtruoti dirgiklius ir integruoti patyrimą.

Kiek A. Uchtomskio dominantų sąlygojamos psichinės būsenos išreiškia aktyvią individo orientaciją į tam tikrus numatomus, laukiamus išorinio pasaulio reiškinis, jos labai priartėja prie D. Uznadzės ir jo mokinių analizuojamų **nusistatymo** reiškinų.

Tirdamas kai kurių pojūčių iliuzijas (svorio, garso ir t. t.), Uznadzė padarė išvadą, kad jų priežastis yra ankstesnių pojūčių pagrindu susidariusios ir ilgiau ar trumpiau išliekančios vieningos psichinės būsenos. Tos būsenos nepriklausančios sąmonės reiškiniams, bet išreikšiančios savotišką tendenciją, į sąmonės turinį. Tai vientisas subjekto kryptingumas, „jo pirmapradė reakcija į situacijos, kurioje jam tenka kelti ir spręsti uždavinius, poveikį“⁵². Vadinasi, tai, kas sudaro pagrindą iliuzijai, yra dėsningumas, slypintis viso organizmo aktyvume⁵³. Laikantis mūsų naudojamos terminologijos, nusistatymas — tai, veikiant pasi-

⁴⁹ П. К. Анохин, Опережающее отражение действительности.— «Вопросы философии», № 7, 1962, стр. 109.

⁵⁰ А. А. Ухтомский, Собрание сочинений, т. I, Л., 1950, стр. 310.

⁵¹ Ten pat, p. 195.

⁵² Д. Н. Уznadzė, Экспериментальные основы психологии установки, Тбилиси, 1961, стр. 18.

⁵³ Ten pat, p. 33.

kartojantiems stimulams, susiformavęs nesąmoningas psichinis modelis (ateities modelis, kaip pasakytų N. Bernšteinas), skirtas aktyviam, pagreitinam panašių signalų priėmimui. Jis paruošia receptorius tam tikriems signalams priimti ir nukreipia į juos subjekto mąstomąją veiklą.

Patyrimo metu įgytos būsenos, panašiai kaip ir A. Uchtomskio dominantos, fiksuojamos atmintyje. Čia kaupiasi pėdsakai ne tik tokių būsenų, kurios susiformavo betarpiškai konkrečiose sąlygose, bet ir tokių, kurios kadaise atsirado valios pastangų dėka, tarpininkaujant objektyvacijos aktams⁵⁴, pagaliau kurios „kadaise su objektyvacijos pagalba buvo nustatytos kūrybiškai nusiteikusių, nepaprastai turtingo talento asmenybių, o paskui buvo įsisavintos žmonių kaip užbaigtos formulės, daugiau nebereikalaujančios betarpiško objektyvacijos procesų įsikišimo“⁵⁵.

Apriorinis modelis ir objekto suvokimas

Apriorinis modelis atlieka funkcijas tokių stereotipų, kurie ne tik paruošia psichinę būseną atitinkamos rūšies signalams priimti, bet ir iš anksto tuos signalus iki tam tikro laipsnio apibrėžia. Kadangi suvokimas prasideda nuo tokio modelio, o modelyje yra fiksuotas apibrėžtas požiūris, suvokiamo reiškinio struktūros atskleidimas ir informacijos priėmimas žymiu mastu priklauso nuo modelių parinkimo⁵⁶. Šią išvadą galima iliustruoti tokiu D. Uznadzės aprašytu eksperimentu. Tiriamajam duodamas skaityti lotyniškas tekstas, o po kurio laiko tarpais pateikiami rusiški žodžiai, susidedą iš rusiškus rašmenis atitinkančių raidžių (pavyzdžiui, „bop“). Tiriamasis ir tuos žodžius kurį laiką skaito lotyniškai. Tik žymiai vėliau jis pastebi savo klaidą⁵⁷. Lotyniškas modelis šiuo atveju naudojamas rusiškų žodžių suvokimui. Ir tik dėl to, kad su šio modelio pagalba suvokiami žodžiai neturi prasmės, skaitytojas ima ieškoti kito modelio. Ženklo reikšmės nustatymas yra signalas, kad reikalingas modelis surastas⁵⁸.

Vienokio nusistatymo, reikalauja informacijos priėmimas iš natūralių, gamtinių signalų ir kitokio — iš komunikacijai skirtų ženklų. Nustatant, kad tam tikras reiškinys yra ženklas, suvokiamas ir jo komunikabilumas: numatomas siuntėjas ir ta reikšmė, kurią jis galėjo ženklui suteikti. Ženklo suvokimas realizuoja komunikacinį ryšį ($S \rightarrow Z \rightarrow I$). Nustatant, kad reiškinys yra gamtos produktas, priimama informacija apie jo natūralią priežastį ar pasekmę, ryšius su kitais reiškiniais ir pan. Tarkime, kad du komunikacijos dalyviai yra susitarę vieną natūralų reiškinį laikyti kito reiškinio ženklu. Nesusitarusiems asmenims tas reiškinys neturės komunikacinės reikšmės. Todėl jo suvokimo procese vienu modeliu remsis sutarties dalyviai ir kitu — sutartyje nedalyvavę asmenys. Pirmiesiems materialinė ženklo pusė primins sutartį ir sutartyje nustatytą reikšmę, o antriesiems — natūralius ryšius, reiškinį sukėlusias priežastis. (Reikalui esant, žinoma, ir sutarties dalyviai į ženklą gali žiūrėti kaip į natūralų reiškinį, bet tuo atveju jie turi pakeisti savo apriorinį modelį.) To-

⁵⁴ Objektyvacijos aktais D. Uznadzė vadina problematiškose situacijose iškilusių uždavinių sprendimą mąstymo pagalba.

⁵⁵ Д. Н. Узнáдзе, Экспериментальные основы психологии установки, стр. 203.

⁵⁶ „Suvokiamos informacijos apimtį apsprendžia kodo ženklų modelių atsarga“ (Н. М. Амосов, Моделирование мышления и психики, стр. 27).

⁵⁷ Д. Н. Узнáдзе, Экспериментальные основы психологии установки, стр. 22—23.

⁵⁸ Panašų pavyzdį Hjustono neurologų draugijos X mokslinėje konferencijoje pateikė R. Džerardas (žr. Концепция информации и биологические системы, М., 1966, стр. 31).

kiais atvejais, kai nesąmoningai panaudojamas netinkamas modelis (ki-
taip sakant, kai jo atžvilgiu neteisingai nusistatoma), subjektas susiduria
su neįveikiamomis iliuzijomis, bet jos tuoj pat išnyksta, pritaikius tinka-
mą modelį.

Jeigu, sakysime, subjektas daikto kopijai (paveikslui) suvokti pasi-
naudoja išankstiniu natūralių reiškinių suvokimo modeliu, t. y. žiūri į tą
kopiją (paveikslą) kaip į gamtos reiškinį, tada jo veiksmai, nukreipiami
į tą subjektą (kopiją, paveikslą), duoda jam pačiam visiškai netikėtus
arba beprasmiškus rezultatus⁵⁹. Tais atvejais jo veiksmai tikslo negali pa-
siekti, nes iš objektų laukiama tokio poveikio, kokio jie negali duoti, jiems
suteikiama prasmė, kurios jie negali turėti, su jais bandoma taip santy-
kiauti, kaip neleidžia objektų savybės. Kitaip sakant, tokia subjekto pa-
dėtis prilygsta bet kokiam kitam situacijos neapibrėžtumui, kurį jis gali
įveikti tik orientacinės veiklos pagalba⁶⁰.

Panaudodamas tinkamą modelį, subjektas įveikia situacijos neapi-
brėžtumą ir numato tokią reiškinio tyrimo kryptį, kuri duoda laukiamus
rezultatus⁶¹.

Apriorinis modelis ir interpretacija

Tai, kas buvo pasakyta apie natūralių reiškinių ir atskirų ženklų su-
vokimą, bendriausia prasme gali būti pritaikyta ir ženklų sistemų su-
vokimui paaiškinti.

Kiekviena ženklų rūšis, kiekvienas žanras formuoja ir specifinius su-
vokimo modelius.

Kaip tokie modeliai panaudojami ženklų sistemų suvokimo procese,
kaip jie kinta, pagaliau kaip jie santykiauja su priimama informacija, bus
galima paaiškinti tik patikslinus interpretacijos sąvoką.

H. Volpolas interpretacijos terminą naudoja pažymėti visiems tiems
kitimo procesams, kuriuos sąlygoja tiesioginis vienų fizinių reiškinių po-
veikis kitiems. Gyvsidabrio stulpelis termometre interpretuoja tempera-
tūrą, regėjimo nervas — akių tinklainės pakitimus, tinklainė — stiklakū-
nį, stiklakūnis — šviesos bangas, o pastarosios savo ruožtu interpretuoja
daiktą⁶². J. Gastevas, kaip ir daugelis kitų logikų, interpretacija vadina
reikšmę arba „visumą reikšmių (prasmių), vienokiu ar kitokiu būdu su-
teikiamų kurios nors teorijos elementams“⁶³.

Mums atrodė, kad komunikacinei ženklų ir jų sistemų funkcijai ap-
rašyti H. Volpolo naudojama interpretacijos sąvoka yra per daug plati
ir dėl to nepatogi, o J. Gastevo — per daug siaura ir dėl to nepakankama.

Pirmoji, neskirdama aktyvios interpretatoriaus veiklos nuo pasyvaus
objekto kitimo, nepaliečia ženklų ir jų sistemų suvokimo specifikos; an-
troji iš interpretuojamų objektų tarpo eliminuoja semiotines sistemas, ne-

⁵⁹ Chrestomatiniu meno teorijoje yra tapęs pasakojimas apie karininką, kuris, rea-
guodamas į „Otelo“ tragedijos sukeltą iliuziją kaip į realybę, paleido į Jagą švį.

⁶⁰ Neapibrėžtos situacijos įveikimo problemą nagrinėja J. Sokolovas (E. H. Со-
колов, О моделирующих свойствах нервной системы.— «Кибернетика. Мышление.
Жизнь», М., 1964, стр. 255—266).

⁶¹ Čia galima atkreipti dėmesį į tokius reiškinius, kaip Marso kanalai ir palydovai,
kosminės radijo bangos, „inkų keliai“ Andų plokštikalnėje, ir į kitus problematiškus
dalykus, kurių tyrimui šiandien dar negalima pritaikyti patenkinamų išankstinių mode-
lių. Tačiau nesunku pastebėti, jog nuo prielaidos, hipotezės, spėjimo visiškai priklauso
tolesni stebėjimai, faktų analizė ir sintezė.

⁶² А. Ф. Бегашвили, Семантический идеализм о природе языка.— «Философия
марксизма и неопозитивизма», изд. МГУ, 1963, стр. 406.

⁶³ Ю. Гастев, Интерпретация.— «Философская энциклопедия», т. 2, М., 1962,
стр. 296.

turinčias griežtai apibrėžto loginio turinio. Kadangi komunikaciniai ryšiai tarp subjekto ir interpretatoriaus yra platesni už sąmoningą informacijos perdavimą, tai logikų naudojamą interpretacijos sąvoką reikėtų išplėsti, kad ji drauge su loginėmis procedūromis suvokimo procese apimtų emocinius procesus, nesąmoningas vaizdinių asociacijas ir net praktines operacijas ženklais. Tokia sąvoka turėtų skirtis nuo pasyvaus fizinio kitimo — iš vienos pusės, bet neapsiriboti ir vien sąmoninga, loginė interpretacija — iš antros. Jos reikalingumą diktuoja meno ženklų, etiketo, gestikuliacijos ir kitokių panašaus tipo komunikacinių sistemų tyrimas.

Informacijos priėmimas yra susijęs su priimančių struktūrų transformacija pagal siunčiamo pranešimo struktūrą. Pranešimo struktūros pakeitimą transformuotų modelių struktūra galima laikyti perkodavimo procesu, kurį sudaro suvokiamų objektų „aprašymas“ su apriorinių (išankstinių) modelių ir jų elementų pagalba. Kiek apriorinėmis struktūromis ir jų elementais išreiškiama pranešimo struktūra, tiek dekoduojamas pranešimas ir priimama informacija.

Apriorinis modelis numato informaciją, kurią gali perduoti laukiami signalai. Kiekvienas naujas signalas arba patvirtina numatymą arba jo nepatvirtina. Kai numatymas absoliučiai pasitvirtina, modelis lieka nepakitęs: priėmėjas informacijos negauna. Nepasitvirtinimo atveju arba visiškai pakeičiamas modelis, arba jį reikia taip pertvarkyti, kad jo struktūra užfiksuotų naują informacijos kvantą ir pakeistų numatymo kryptį. Tačiau, kad įvyktų ypač radikalus persitvarkymas, reikia sukaupti tam tikrą kiekį neinterpretuotos informacijos, kuri funkcionuojančio modelio požiūriu atrodo atsitiktinė, neesminė, perteklinė; kai tik psichikoje užfiksuojamas sistemingas tokio laukimo nepasitvirtinimas, t. y. kai susikaupia tam tikras neinterpretuotos informacijos kiekis, įvyksta modelio transformacija, į naują sistemą įtraukianti ir ankstesnio modelio požiūriu neesminę, perteklinę informaciją. Pranešimo struktūros pertvarkymas pagal ankstesnio patyrimo suformuotas modelių struktūras yra interpretacija; modelių transformacija pagal pranešimo struktūrą — informacijos priėmimas. Modelio transformacijos metu interpretuojama tam tikra informacijos porcija, o naujasis modelis vėl atlieka apriorinių modelių funkcijas. Tokių informacijai priimti naudojamų modelių formavimą galima palyginti su konstravimu techninių įrengimų mikroriškiniams stebėti ir tirti mikroriškinius galima aptikti tik sąveikoje su atitinkamais makroįrengimais). Aprioriniai modeliai priklauso nuo sukauptos informacijos pobūdžio: griežtai apibrėžtai loginei informacijai priimti susiformuoja modeliai su loginių konstrukcijų dominanta, aprašymo tipo vaizdinei informacijai — su vaizdinių dominanta, emocinei informacijai — su emocine dominanta ir pan. Drauge su modelių dominantomis galima nurodyti loginės, vaizdinės, emocinės ir kt. interpretacijos formas. Be įvairių interpretavimo formų nebūtų įmanoma priimti informacijos, kurią perduoda ženklai ir jų sistemos, neišreiškiančios griežtai apibrėžto loginio turinio (intonacijų, mimikos, muzikinių garsų sistemos, įvairios gestikuliacijos, paveikslai, šokio judesių kombinacijos ir kt.). Loginė tokių ženklų sistemų interpretacija reikštų jų vertimą į griežtą mokslo kalbą; o toks vertimas neįmanomas be informacijos nuostolių: ir tie nuostoliai tuo didesni, kuo mažiau logiškai apibrėžtas interpretuojamų sistemų turinys. Tokia interpretacija logizuotų ne tik mimiką, gestus, etiketą, bet ir visas meno ženklų sistemas, verstų ieškoti apibrėžtų sąvokų kiekvienoje informatyvioje garsų kombinacijoje, figūroje, judesyje.

Ženklų sistemos tik išimtiniais atvejais (pvz., gana abstrakčiuose ir formalizuotuose moksliniuose tekstuose) perduoda vienalytę informaci-

ją. O dažniausiai tos pačios sudėtingos sistemos akumuliuoja ir loginę, ir vaizdinę, ir emocinę informaciją.

Atkreiptinas dėmesys į tris sudėtingų sistemų „dekodavimo“, atskleidimo ypatybes: 1) skirtingoms informacijos rūšims priimti panaudojamos atitinkamai skirtingos interpretavimo formos; 2) kai viena interpretavimo forma atskleidžia tokią struktūrą, kuri reikalauja kitos interpretavimo formos, pereinama prie ženklų sistemos naujos struktūrinės pakopos, — tokie perėjimai eksplikuoja vertikalinę struktūrą; 3) pakopų (sluoksnių, aukštų, lygių) nustatymo procese atitinkamai interpretuojami ir į vertikalinę struktūrą įjungiami horizontalinės struktūros (vieno lygio) elementai.

Pabandykime tas ypatybes trumpai paanalizuoti.

Interpretacijos formos (tipai) ir ženklų sistemos struktūra

1. Kad ženklų sistema galėtų realizuoti tą funkciją, kuriai atlikti ji organizuojama, interpretatorius turi priimti atitinkamą informaciją. Tarkime, kad koks nors tekstas skiriamas perduoti tam tikrai loginėi informacijai. Tai informacijai priimti reikalingas aktyvus mąstymas, sugebėjimas atskirti esmingiausius dalykus, dėmesio sutelktumas, emocinis nusistatymas, valia, gal net ir aktyvi vaizduotė. Tačiau numatyta to teksto funkcija realizuojama ne tais išgyvenimais, kuriuos patiria interpretatorius teksto suvokimo metu, o tuo, kiek adresatas „priverčiamas“ logiškai interpretuoti tekstą ir priimti siunčiamą informaciją. Logiškai organizuotas tekstas atlieka savo pagrindinę funkciją, t. y. perduoda loginę informaciją, jei jis logiškai interpretuojamas.

Kitokioms funkcijoms atlikti skiriamos, pavyzdžiui, meninės ženklų sistemos. Meninės sistemos perduoda tokią informaciją, kurios priėmimo metu adresatas patiria estetinį išgyvenimą. Tokių sistemų suvokimo procese dominuoja estetinė (emocinė) interpretavimo forma. Tai, kas negali būti estetiškai interpretuota, lieka už meno ribų. Loginė informacija, kurią perteikia tokia ženklų sistema, veikia ypač estetinės informacijos perdavimo priemonė, o ne komunikacijos tikslas. Dėl to interpretatoriaus įsimenamo suschematinto turinio, abstrakčių charakteristikų, pavienių motyvų, bendriausių paveikslų bruožų ir kitų logiškai aprašytų fragmentų vertė už meninės sistemos ribų estetiniu požiūriu labai nežymi.

Estetinės informacijos atžvilgiu savarakiškos vertės neturi ir perduodamos vaizdų sistemos. Jos atlieka tik estetinės informacijos kodo vaidmenį.

Vadinasi, sudėtingos ženklų sistemos, perduodančios įvairių formų informaciją, gali būti eksplikuotos tik panaudojant atitinkamas interpretacijos formas. Naudojamasis kuria nors viena forma, adresatas didesnės informacijos dalies nepajėgtų priimti, arba iš viso neįvyktų komunikacijos aktas.

2. Nagrinėdami elementaraus ženklo santykius su reikšme, atkreipėme dėmesį į tai, kad asociatyviniai ryšiai, jungią ženklo vaizdą su reikšme, sužadinami ženklo suvokimo metu. Dabar dar galima nurodyti, kad ta reikšmė nebūtinai turi būti semantinė. Taisn, kad materialus objektas būtų suvoktas kaip ženklas, jam pakanka nurodyti adresantą, kitaip sakt, interpretatoriui užtenka žinoti, jog tas objektas kažkam atlieka ženklo funkciją. Objektas su tokia orientacija (adresanto nurodymu) — tai žemiausia ženklo suvokimo pakopa. Jei tos pakopos suvokimas nesužadina pastovaus asociatyvinio ryšio su kurio nors kito objekto vaizdu (sąvoka), t. y. nenurodo semantinės reikšmės, ženklo suvokimas užsibaigia šia vienini-

tele pakopa. Jeigu toks asociatyvinis ryšys sužadinamas ir nustatoma semantinė reikšmė, kuri savo ruožtu negali tapti naujos reikšmės forma (t. y. visa ženkle reikšmė atskleidžiama), suvokimas ir baigiasi tos reikšmės nustatymo pakopa.

Ženklo santykius su reikšme rodo suvokimo pakopomis eksplikuojama struktūra, kurią galima vadinti **vertikaline**. Tuo tarpu ženklų sistemų arba sudėtingų ženklų (tarp kurių atskirų elementų yra tam tikri funkciniai santykiai) struktūrose galima nurodyti du „matavimus“ — **vertikalinį ir horizontalinį**. Tų „matavimų“ santykius iki tam tikro laipsnio atitinka semantinių ir sintaktinių (vidinių funkcinų) reikšmių tarpusavio priklausomumas.

Analizuodami vertikalinę struktūrą, kurią išreiškia informacijos priėmimo laipsniai (pakopos), mes neišvengiamai turime tirti ir horizontalinę struktūrą, kurios elementų organizacija fiksuoja perduodamą informaciją. Ir, atvirkščiai, tirdami horizontalinę struktūrą, turime analizuoti ir vertikalinę. (Šio principo galima nepaisyti tik tam tikros abstrakcijos ribose.)

Vertikalinės struktūros eksplikaciją apsprendžia tie „mechanizmai“, su kurių pagalba priimama horizontalinėje struktūroje fiksuota informacija. Naudojantis informacijos teorijos terminologija, būtų galima pasakyti: jei iš horizontalinės struktūros matyti tik tam tikru būdu išdėstyti alfabeto elementai (number of symbols), tai vertikalinė struktūra rodo kodavimo pakopas ir dekodavimo principą. Šiuo požiūriu skirtingas funkcijas atliekančių ženklų sistemų tipai turi ir savo specifines kodavimo-dekodavimo sistemas.

Pavyzdžiui, fotonuotraukų, piešinių, grafinių darbų, skulptūrų ir kitų panašaus tipo sudėtingų statiskų ženklų (ženklų-kopijų, ikoninių ženklų) elementai suvokimo metu diskretizuojami (o tuo pačiu kvantuojama priimama informacija) ir nustatomos jų funkcinės reikšmės. Analizės metu išskirti elementai pagal nustatytas funkcines reikšmes vėl sintezuojami į sistemas.

Žemiausia tokio tipo ženklų suvokimo pakopa yra nediskreti materialinė forma, nurodanti adresantą, arba, kitaip sakant, žyminti savo komunikacinę paskirtį. Antrąją pakopą sudaro su ta forma asocijuojama betarpiškiausia reikšmė. Pagal diskretizacijos keliu išskirtų elementų (linijų, plėmų, kontūrų, figūrų, pozų ir pan.) funkcijas interpretatorius iš savo vaizdinių konstruoja pilną dinaminį vaizdą. Jis nežino, kokius konkrečius judesius, veiksmus galėjo turėti galvoje skulptorius, dailininkas, kokią konkrečią prasmę turėjo fotoaparato užfiksuotas gesto momentas (to jam paprastai ir nereikia), bet jis turi pakankamai vaizdinių, kurie gali tokias pozas, figūrų padėtis „pateisinti“, t. y. paaiškinti, kokie judesiai galėjo būti atlikti prieš fiksuotą momentą ir kokius galima atlikti po jo. To pakanka dinaminiam vaizdai sukurti. Vadinasi, subjektas, remdamasis savo vaizdiniais, pirmą pakopą interpretuoja, „sujungdamas“ jos perduotą informaciją su savo implikacijomis. Pirmos ir antros pakopos santykį gerai apibūdina toks J. Ričardso ir K. Ogdeno duotas interpretacijos pagrindo nusakymas: „...Kada kokia nors išorinio konteksto⁶⁴ dalis pakartotinai duodama mūsų patyrimo ir kada ji yra susijusi su atitinkama psichologinio konteksto⁶⁵ dalimi, ji gali tapti kitų išorinio konteksto dalių ženklu“⁶⁶.

Jei ženklų sistema skiriama perduoti informacijai apie tokius gali-

⁶⁴ Išoriniu kontekstu J. Ričardso ir K. Ogdenas vadina patyrimo duomenų grupę.

⁶⁵ Psichinių reiškinių grandinė, kompleksas.

⁶⁶ J. A. Richards, C. K. Ogden, *The Meaning of Meaning*, New York, 1956, p. 53.

mus judesius, procesus, veiksmus, išorinius daiktų santykius, tai šia suvokimo pakopa jos funkcija ir realizuojama. Jeigu sistemoje yra fiksuota estetiinė informacija, tai, norint realizuoti estetiinę funkciją, reikia interpretuoti sistemą tol, kol ta informacija bus priimta.

Antros pakopos interpretacijai panaudojami patyrimo procese sukaupti asociatyviniai kompleksai, jungtų gestų, mimikos, judesių vaizdus su atitinkamų išgyvenimų, nuotaikų, afektų turiniu. Su tokių kompleksų pagalba „iššifruojama“ vidinė išorinių reiškinių (gestų, mimikos, judesių ir kt.) prasmė, reali arba numatoma psichinė priežastis (išgyvenimai, nuotaikos, afektai, norai ir t. t.). Tada mimika ir pantomimika pavirsta sintaktine struktūra, perduodančia informaciją apie dvasinį vaizduojamų asmenų pasaulį. Interpretacijos rezultatas — trečia vertikalinės struktūros pakopa su žymiai padidėjusiomis subjektyviomis implikacijomis.

Kai suvokta vaizdų struktūra interpretuojama estetiškai, galima kalbėti apie ketvirtą pakopą, realizuojančią tą funkciją, kuriai atlikti meninė sistema ir yra skirta. Toje pakopoje, anot M. Jakobsono⁶⁷, „įsijungia visa žmogiška asmenybė su jos pasaulėžiūra, idealais, doroviniais jausmais, pažiūra į gyvenimą“⁶⁸.

Cia schematiškai aprašėme vieną iš galimų sudėtingų ikoninių ženklų hierarchinės struktūros eksplikacijų. Panašiai atsiskleidžia vertikalinė struktūra ir tokių semiotinių sistemų, kurios išreikštos diskrečių elementų statiškomis (rašto ženklai) arba dinaminėmis (kalbos, muzikos ženklai) kombinacijomis, nediskrečių dinaminių elementų plastine organizacija (šokio, mimikos, kai kurie etiketo ženklai) ir t. t.

Vertikalinė semiotinės sistemos struktūra baigiama eksplikuoti, kai realizuojama pagrindinė sistemos funkcija arba, kitaip sakant, kai priimama numatomo (laukiamo) tipo (formos) informacija.

Kadangi kiekviena struktūrinė sudėtingos ženklų sistemos pakopa yra artimiausios žemesnės pakopos interpretacija, jos struktūroje sintetuojama iš žemesnės pakopos išskiriamoji ir apriorinių modelių bei asociatyvinių kompleksų pavidalu interpretatoriaus psichikoje **akumuliuota** informacija. Kuo aukštesnė pakopa, tuo didesnis vaidmuo tenka subjektyviam patyrimui; kuo žymesnės interpretatoriaus patyrimo implikacijos, tuo situatyviau ir subjektyviau atrenkama bei panaudojama priimamoji informacija.

Bet subjektyvių implikacijų pagausėjimas atskleidžiamoje hierarchinėje struktūroje yra tik viena medalio pusė. Perėjimai nuo žemesnių pakopų į aukštesnes yra susiję su tam tikrais informacijos nuostoliais, nes kiekvienu konkrečiu suvokimo atveju atsižvelgiama tik į gana ribotą pakopos struktūrinių elementų ir kontekstų skaičių (kiti elementai ir kontekstai naudojamų apriorinių modelių atžvilgiu laikomi neesminiais). Šia prasme perėjimai nuo žemesnės pakopos į aukštesnę atitinka informacijos perkodavimo procesus bet kurioje sudėtingoje sistemoje⁶⁹.

Iš to, kas pasakyta apie struktūrinių pakopų santykius, peršasi išvada, kad suvokimo procese subjektyvių implikacijų didėjimas yra tiesiog proporcingas augantiems informacijos nuostoliams. Griežtą žemesnių pakopų organizaciją pakeičia vis amorfiškesnė struktūros, kol galų gale neištirpsta konkrečių suvokimo sąlygų apspręstose, nepastoviose,

⁶⁷ M. Jakobsono nurodytos meno kūrinio suvokimo pakopos ne visiškai atitinka čia nustatytąsias (pastarosios artimesnės N. Amosovo kodavimo aukštams, N. Hartmano, R. Ingardeno sluoksniams). Bet tiek čia pateiktoji, tiek M. Jakobsono aukščiausioji pakopa siejama su semiotinės sistemos atliekama pagrindine funkcija, nors, tiesa, M. Jakobsonas tokios funkcijos realizaciją laiko meninį pažinimą.

⁶⁸ М. Якобсон, Психология художественного восприятия, М., 1964, стр. 48.

⁶⁹ Зг. Н. М. Амосов, Моделирование информации и программ в сложных системах. — «Вопросы философии», № 12, 1963.

trumpalaikėse implikacijose. Semantikos išnykimu pragmatikoje baigiasi informacijos priėmimas.

Tokie įvairiapakopiai informacijos ir subjektyvių implikacijų santykiai sudėtingų ženklų sistemų dekodavimo procese apima visus galimus ryšio tarp elementaraus ženklo semantinių ir pragmatinių reiškinių atvejus ir išreiškia tų reiškinių vaidmenį (vietą) komunikacijoje. Šių faktų šviesoje netenka prasmės absoliutus semantikos priešpastatymas pragmatikai; naivus buitinis požiūris į pragmatinę reikšmę kaip šalutinį suvokimo proceso produktą, palydintį operacijas ženklais, darosi nepateisinamas.

3. Kaip jau esame nurodę, pradinė interpretacijos išeities pozicija yra apriorinis modelis. To modelio transformacija ne tik užfiksuoja priimtą informaciją, bet ir tampa aprioriniu modeliu naujiems signalams interpretuoti. Taip kiekviena aukštesnioji suvokimo pakopa yra ne tik žemesnės pakopos interpretavimo rezultatas, bet ir priemonė iki tol neišskirtiems — ir dėl to neinterpretuotiems (arba netiksliai interpretuotiems) — žemesnės pakopos elementams, detalėms, artimesniems ir tolimesniems kontekstams, ekstrasemiotiniams veiksniams interpretuoti. Aukštesniąją vertikalinę struktūros pakopą sudaranti reikšmė (turinys) panaudojama kaip apriorinis modelis žemesnės pakopos horizontalinės struktūros elementams interpretuoti. Naujų horizontalinės struktūros elementų įprasminimas ir įtraukimas į sistemą atitinkamai transformuoja ir apriorinio modelio funkciją atliekančią reikšmę.

Išorinės funkcijos

Struktūriniai elementai įeina į ženklų sistemą kaip jos sudėtinės dalys tik dėl to, kad toje sistemoje atlieka tam tikras sintaktines funkcijas. Su sintaktinių funkcijų pagalba semantinės reikšmės organizuojamos į informaciją perduodančią sistemą, kurios poveikį adresatui lemia perduodamos informacijos pobūdis. Adresato reakcijų tipus iki tam tikro laipsnio apsprendžia priimamos informacijos rūšys. Todėl reikia skirti komunikacinio pobūdžio reakcijas nuo apriorinių ir atsitiktinių reakcijų. Komunikacinį pobūdį turi tik tos reakcijos, kurios yra būtinas atitinkamų informacijos tipų priėmimo rezultatas. Loginės informacijos priėmimas pasireiškia mąstymo operacijomis, atminties struktūrų persitvarkymu; vaizdinės informacijos priėmimas — naujų vaizdinių, vaizdų kompleksų susidarymu; emocinės informacijos priėmimas — atitinkamų išgyvenimų dinamika ir pan.

Savo ruožtu informacijos rūšys gali būti **kognityvinio** — denotacinio, pažintinio — (žinių perdavimas apie objektą), **vertinamojo** (objektų skirstymas pagal vertę), **nurodomojo** (įsakymas, patarimas, raginimas, skatinimas, perspėjimas, grasinimas) ir t. t. pobūdžio⁷⁰. Šitie modusai nulemia atitinkamas interpretatoriaus reakcijas, o tų reakcijų buvimas liudija, kad ženklų sistemos atlieka savo funkcijas, t. y. perduoda tam tikrų rūšių informaciją. Todėl komunikacines funkcijas ir interpretatoriaus reakcijas galima klasifikuoti pagal informacijos rūšis ir modusus.

Kadangi adresantas, fiksuodamas sintaktinėje struktūroje atitinkamą informaciją, gali numatyti efektą, kurį turi sukelti atitinkama ženklų

⁷⁰ Nurodyti informacijos modusai atitinka Č. Moriso nustatytus ženklų vartojimo būdus: informuojantį (informative), vertinantį (valuative), raginantį (incitive) ir sistematizuojantį (systemic) (Charles Morris, Signs Language and Behavior, New York, 1955, p. 125).

sistema, jis gali valdyti ir patį komunikacijos procesą. Iš adresato reakcijų jis sprendžia, kiek pasitvirtina numatymas, ir siunčia papildomą informaciją, jei pastebi, kad pranešimas neteisingai interpretuojamas ir neduoda laukiamo efekto.

Tuos du komunikacijos proceso valdymą nulemiančius momentus — adresanto numatomą efektą ir adresato interpretantą (pragmatinę reikšmę), pasireiškiančią atitinkamos rūšies informacijos priėmimo efektu, vadiname **išorinėmis** funkcinėmis reikšmėmis, tuo atskirdami jas nuo **vidinių** (arba sintaktinių) funkcinų reikšmių. Kiek adresantas, perduodamas ženklą (arba ženklų sistemą), numato būsimą efektą (tam efektui sukelti, jis ir perduoda ženklą), tiek jį pažymi, išreiškia; kiek adresatas, interpretuodamas ženklą (arba ženklų sistemą), tą efektą realizuoja, tiek jį (efektą) manifestuoja kaip pragmatinę reikšmę. Dėl to abu funkcinų reikšmių atvejai yra būtini semiotinės prasmės momentai, į kuriuos tenka atsižvelgti, aprašant bet kokius ženklus arba jų sistemas.

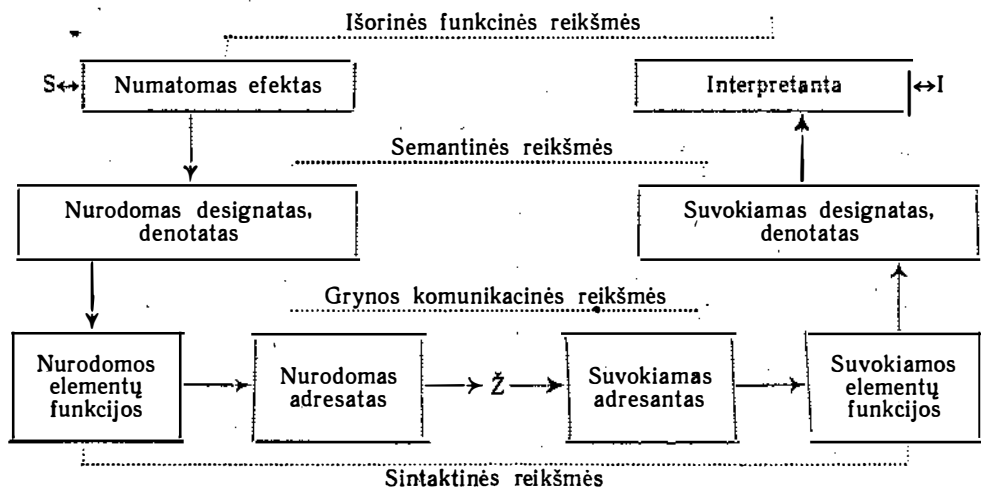
Išvados

Č. Morisas, akcentuodamas metodologinį semiotikos vaidmenį, stengėsi surasti reikšmių struktūroje vienybę, kuria remiantis būtų galima susieti loginių, metafizinių (ontologinių ir gnoseologinių) ir biosociologinių problemų sprendimus. Semiotinę reikšmę jis atvaizdavo tokia formule:

$$M = M_E + M_P + M_F.$$

Cia M_E — semantinė arba egzistencinė (existential) reikšmė, M_P — pragmatinė reikšmė ir M_F — sintaktinė, arba formalioji, reikšmė.

Semiotinės situacijos išplėtimas iki informacijos siuntėjo, struktūrinio ženklų sistemos tyrimo sujungimas su komunikacijos procesu, nustatant reikšmių kitimo dinamiką skirtinguose komunikacijos proceso etapuose, leidžia pateikti tokio pobūdžio reikšmių schemą:

Pagal mūsų schemą Č. Moriso formulė yra nepakankama. M_E yra M_F interpretacija, o M_P — M_E interpretacija. Todėl M reikėtų nusakyti kaip tam tikrą interpretacijų grandinę (I_K (gryna komunikacinė reikšmė) $\rightarrow I_F \rightarrow I_E \rightarrow I_P$) priimamojoje ryšių sistemos pusėje ir suteikiamų reikšmių grandinę ($S_P \rightarrow S_E \rightarrow S_F \rightarrow S_K$) siunčiamajoje pusėje. Tuo atveju bend-

lą semiotinės sistemos prasmę (reikšmių sistemą) sudarytų teikiamų reikšmių ir interpretacijų invariantų grandinė: $M_p \longleftrightarrow M_E \longleftrightarrow M_T$.

Schema, žinoma, duoda tik gana bendrą reikšmių struktūros ir jos kitimo sąlygų vaizdą, tačiau ji pakankamai demonstruoja tuos metodologinius principus, kurių laikantis galima dialektiškai aprašyti bet kurios ženklų sistemos struktūrą. Tų principų esmę sudaro reikalavimas ženklų reikšmių problemą spręsti sąryšyje su komunikacine sistema, kurioje sintaktinių, semantinių ir pragmatinių reikšmių santykio klausimas virsta ženklų interpretavimo klausimu. Tokie principai gali padėti išvengti semiotinių reikšmių semantizacijos, sintaktizacijos ir pragmatizacijos, sprendžiant vertimų teorijos, semantinės logikos, meno teorijos, estetikos ir kitas problemas.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko universitetas
Filosofijos katedra

Įteikta
1966 m. birželio mėn.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЗНАКОВ И ИХ СИСТЕМ

К. СТОШКУС

Резюме

В связи с широким применением семиотических принципов значительно повышаются требования к пересмотру некоторых положений, установленных основоположниками теории знаков (Ч. С. Пирсом, Ч. У. Моррисом и др.), и к разработке этих принципов в свете данных теории информации, структурной лингвистики, современной психологии и социологии.

Основные методологические принципы семиотики устанавливаются при изучении проблемы значения как центральной семиотической проблемы в его субъективном и интерсубъективном смысле. Так как знак является знаком только для кого-нибудь, он выражает все то, что с ним ассоциирует использующий его субъект, хотя как средство коммуникации знак существует только ради того объективного инварианта, который устанавливается со стороны наблюдателя в субъективном значении отправителя и значении интерпретатора. Этот инвариант проявляется как общее значение, изменяющееся в процессе коммуникации (передачи информации).

Анализ интерпретации знаковых систем как последнего этапа коммуникативного процесса, конструирования психических априорных моделей для приема очередных квантов поступающей информации объясняет важные принципы соотношения прагматических значений с принимаемой информацией.

Использование этих принципов помогает избежать односторонней семантизации, синтактизации и прагматизации содержания при описании любых семиотических систем.